

Modern Devlet ve Kapitalizm İlişkisi Üzerine Bir İnceleme*

An Essay on the Relationship Between the Modern State and Capitalism

Yrd. Doç. Dr. Uğur Kara

Öz

Bu çalışma, esas olarak, indirgemeci yaklaşımlara eleştirel bir bakışla modern devlet ve kapitalizm ilişkisine odaklanmaktadır. Bu doğrultuda, öncelikle genel olarak, toplumsal olguların açıklanmasında ve tarihin ilerleyişinde ekonomi ve siyaset gibi iki temel değişkenin süreçleri belirleme gücü ve karşılıklı etkileşimleri incelenmekte, bu hususta modern öncesi dönemle modernite koşullarının taşıdığı farklar gösterilmeye çalışılmaktadır. Buradan varılan sonuçlar ile somut tarihsel gelişimleri ışığında modern devlet ve kapitalizmin etkileşim süreçleri ve bu etkileşimin mahiyeti tahlil edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Modern Devlet, Kapitalizm, Modernite, Aydınlanma, Kapitalist Devlet

Abstract

This study mainly focuses on the relationship between the modern state and capitalism through a critical view to the reductionist approaches. In this regard, first, in general, the power of politics and economy to determine the processes in terms of explaining social facts and development of history as well as their interactions are examined and in this respect the differences between pre-modern and modern eras are demonstrated. In the light of the concrete historical development and the conclusions of this debate, the interaction processes of the modern state and capitalism and the content of this interaction are analyzed.

Keywords: Modern State, Capitalism, Modernity, Enlightenment, Capitalist State

Giriş

Toplumsal olguların açıklanmasında ve tarihin ilerleyişinde ekonomi ve siyaset gibi iki temel değişkenden hangisinin, ne ölçüde belirleyici olduğu tartışması, insanlık tarihinin bütünü bakımından olduğu kadar, modernite, aydınlanma ve kapitalizm kavramsallaştırmalarının kapsadığı gelişmelerin damgasını taşıyan kabaca son beş yüzyıl bakımından da önem ve güncelliğini korumaktadır. Bu çalışma, öncelikle, toplumsal olguların açıklanmasında ekonomi (ekonomik olan) ile siyaset (siyasal olan) etmenlerinin belirleyicilik güçlerini sorgulamaya yönelmiştir. Sonrasında ise, bu ön tartışmadan çıkan sonuçlar ışığında, modern devlet ve kapitalizm ilişkisi irdelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, modernite ve modern devleti kapitalizme indirgeyen yaklaşıma kuşkuyla bakma tavrı benimsenerek, modern devlet ile kapitalizm ilişkisi çözümleme konusu yapılmaya, bu ikisi arasındaki öncelik-sonralık veya eşzamanlılık iddiaları değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışma, ekonomik olanla siyasal olanın konumlandırılması genel tartışmasının bir çeşit izdüşümü olarak okunabilecek olan, ‘modern devlet’ ile ‘kapitalist devlet’ kavramsallaştırmalarının birbirine alternatif olacak biçimde kullanılmasına da eleştirel yaklaşarak, modern devletin hangi eşik geçildikten sonra ve hangi görünümleri itibarıyla kapitalizme uygun işlevler üstlendiğini sorgulamaya çalışmıştır.

Yrd. Doç. Dr. Uğur Kara, Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi, ugurkara@anadolu.edu.tr

* Bu makale AÜSBD hakem değerlendirme sürecinden geçmiştir.

- 1 ‘Modernliğin kurumsal boyutları’ni irdelediği çözümlemesinde Anthony Giddens (2004, s. 61-68), gerek her bir kurumsal boyutu birbirine, gerekse modernliği kurumsal boyutlardan birine indirgeyen çözümlemelerden yakındır. Giddens, modernliğin yükselişini, kapitalizm, endüstriyalizm, gözetim (denetim) kapasitesinin gelişimi ve şiddet araçlarının kontrolü şeklindeki bileşenlerin belirleyiciliğinde açıklar.

'Ekonomik Olan' ile 'Siyasal Olan' İlişkisi Üzerine Bir Çerçeve

'Ekonomik Olan' ile 'Siyasal Olan'ın Belirleyicilik Kapasitesinin İrdelenmesi

Ekonominin toplumsal olguların açıklanışında *odak unsur* mertebesine taşınmasının Marksizmin eseri olduğunu söylemek isabetsiz olmayacaktır; ² bununla birlikte, gerek ekonominin belirleyicilik kapasitesi ve şekli gerekse toplumsal gelişmenin dinamikleri ve şekliyle ilgili olarak homojen bir Marksizmden değil, bir *Marksizmler* yelpazesinden söz edilebilecektir.³ Eklemek gerekir ki, bu çeşitlenmenin önemlice eşiklerinden biri olarak, Marksizm içi tartışmalarda insanlığın yazgısına ilişkin doğa yasalarına denk bir 'toplum yasaları' imgesinin (dolayısıyla doğrusal, mekanik bir ilerleme tasavvurunun) yerleşmesinde hatırı sayılır payı olan –ve Marksist sosyalizm'in kuru

cularından sayılan- Friedrich Engels'de bile süregiden şekliyle ekonominin rolü konusundaki tartışmaya ilişkin huzursuzluk gözlenmiştir.⁴

'Ekonomik olan'ın kudreti tartışmasını belirli bir sonuca yaklaştırmak için, insanlığın serüveninin bütünü için, toplumsal örgütlenme içindeki konumu bakımından değişmez, genel geçer bir ekonomi kategorisinden söz edilip edilemeyeceği hususunu olabildiğince açıklığa kavuşturmanın uygun bir kalkış noktası olduğu savunulabilir. Bunun için de, popüler bir ekonomi fenomeninden, *mübadele olgusundan* söze başlamak isabetli görünmektedir.

Adam Smith başta olmak üzere, ekonomi-politiğin klasik temsilcilerinin serbest piyasa yasalarının hüküm sürdüğü bir toplum tasavvurunun sürükleyici gücü olarak, insan doğasında var olduğunun iddia edildiği 'mübadele dürtüsü'ne işaret ettikleri bilinmektedir. Açık ki, burada servet birikimine, sermaye birikimine kapıyı aralayan bir mübadele kavrayışı

2 Kuşkusuz, ekonomik faaliyete gönderme yapan materyalist bir toplum kuramının güçlü işaretleri için Adam Smith'e ve giderek İbni Haldun'a kadar uzanmak mümkündür.

3 *Marksizmler* yelpazesine neden olan temel ayrışma noktaları, 'toplumsal gelişimde insan eyleminin dahlinin olup olmadığı veya hayli ikincil kalıp kalmadığı', 'toplumsal gelişmenin yapısal ilişkilerin –üretici güçler üretim ilişkisi ilişkisi gibisürüklediği bir nesnel çizgi izleyip izlemediği', 'bir toplumsal formasyonda ekonominin olguları belirleme kapasitesi –daha açık bir anlatımla altyapı üstyapı ilişkileri, altyapı-bütün ilişkisi, üstyapı kurumlarının konumu- gibi değişkenlerdir. Zorunlu nesnel bir tarihsel gelişim teması eksenli tartışma, tarihsel materyalizm nesnel, yapısal ilişkilerin bilgisine ulaşma aracı olarak kurmak şeklindeki kutupla (L. Althusser, A. G. Cohen vs.), bilimsel kesinlik ve yapısal olarak belirlenmiş etkileri çok az hesaba katan, daha çok tarihsel materyalizmi bir pratik teorisi olarak kurma gereğine vurgu yapan bir karşı kutbu (J. P. Sartre, J. Larrain gibi) içeren bir saflaşmaya gönderme yapmaktadır. Yapısal gelişim teması ekseninde beliren bu saflaşmanın kutuplarının da kendi içinde türdeş olmadığını belirtmek gerekir. Örneğin, Cohen üretici güçlerin sürükleyici gücünü ön plana çıkarıp üretici güçler-üretim ilişkisi ilişkisini esas alırken, Althusser'in böyle bir yaklaşımdan 'ekonomik determinist', 'teknolojik determinist' yaklaşımlarıyla uzak duracağı açıktır. Öte yandan bu farklı iki algının Marx ve Engels'in metinlerinden çok da bağımsız olmadığının vurgulandığı görülür. Larrain'in anlatımıyla, Marx ve Engels'in eserlerinde, "gelişmenin zorunlu kanunlarına ilişkin pasajlar, bireyleri ve onların tutumlarını tamamıyla yapısal ilişkilerin belirlediğinin altını çizerken, siyasal analizler ve diğer pasajlar, sınıf mücadelesinin ve insanların koşulları değiştirme kabiliyetinin önemini vurgulamaktadır" (Larrain, 1998, s. 44).

4 Bu huzursuzluğunda Engels'in, ekonomik nedenselliği üstyapı kurumlarının belirleyiciliğiyle dengelemeye çalıştığı, ekonomik indirgemeciliğe karşı çıkmaya çalıştığı görülür. Engels 21-22 Eylül 1890 tarihli mektubunda şöyle diyecektir: "[...] *Materyalist tarih anlayışına göre tarihte belirleyici etken, son kertede gerçek yaşamın üretimi ve yeniden-üretimidir. Marx da ben de bundan daha çoğunu hiçbir zaman ileri sürmedik. Bundan ötürü, herhangi bir kimse ekonomik etken biricik belirleyicidir dedirtmek üzere bu önermenin anlamını zorlarsa, onu, boş, soyut, anlamsız bir söz haline getirmiş olur. Ekonomik durum temeldir, ama çeşitli üstyapı öğeleri –sınıf savaşımının politik biçimleri ve sonuçları- savaş bir kez kazanıldıktan sonra kazanan sınıf tarafından hazırlanan anayasalar vb.- hukuksal biçimler, hatta bütün bu gerçek savaşımın onlara katılanların beyinlerindeki yansımaları, siyasal, hukuksal, felsefi teoriler, dinsel görüşler ve daha sonra bunların dogmatik sistemlere gelişmeleri- hepsi de tarihsel savaşımın gidişi üzerinde etki yapar ve birçok durumda özellikle onların biçimini belirlerler [...] Tarihimizi, biz kendimiz yaparız, ama, her şeyden önce, çok belirlenmiş öncüllerle ve koşullar içinde. Bunlar arasında en sonunda belirleyici olanlar ekonomik koşullardır. Ama siyasal olanlar, vb., ve hatta insanların beyinlerine musallat olan gelenekler bile, kesin belirleyici olmasalar da bir rol oynarlar" (Marx ve Engels, 1996, s. 235-236). Aynı temanın, 25 Ocak 1894 tarihli mektupta da işlendiği görülür: "Biz ekonomik koşulları, tarihsel gelişmeyi son kertede belirleyen olarak görüyoruz [...] Politik, hukuksal, felsefi, dinsel, yazımsal, sanatsal vb. gelişme ekonomik gelişmeye dayanır. Ama bütün bunlar, birbirlerini olduğu gibi, ekonomik temeli de etkiler. Bu demek değildir ki ekonomik durum nedendir, yalnızca o etkindir, bundan başka her şey ancak edilgen sonuçtur. Tersine, her zaman son kertede ağırlığını koyan ekonomik zorunluluk temeli üzerinde bir etkileşim vardır" (Marx ve Engels, 1998, s. 297).*

söz konusudur; ne var ki, ilkel toplumda gerçekleştiği şekliyle mübadelenin “karşılıklılığın aracı” (Can, 2002, s. 45) işleviyle belirlediği, bu haliyle de “eşitlikçi mübadele kuralı”ndan (Clastres, 1991, s. 159) söz edilebileceği vurgulanmalıdır. “İlkel toplumlarda her yükümlülük, bir karşı-yükümlülükle dengelenmektedir. Bir başka deyişle bu değişim işlemleri, ekonomik bir amaç taşımamakta ve yapılan değişimlerden, daha zenginleşmiş olarak çıkılmamaktadır.”(Can, 2002, s. 45); dolayısıyla, söz konusu olanın eş değerlerin mübadelesinden ibaret olduğu rahatlıkla ileri sürülebilecektir; bu itibarla, klasik iktisatçıların, toplum sözleşmesi kuramcılarının ‘doğa hali’ndeki topluma modern zamanların ürünü olan ‘birey’ ve ‘iradeye dayalı sözleşme’ olgularını atfetmeleri gibi, kapitalist toplumun –sermaye birikiminin sürükleyici dürtüsü olan ve genel geçer bir kategori mertebesine taşınmış- mübadele olgusunu toplumsal tarihin geneline yakıştırdığı söylenebilecektir.

Öte yandan, yakından bakıldığında ilkel toplumsal yaşamı düzenleyen yegane ilkenin mübadele olmadığı da görülebilecektir. Karl Polanyi (2003, s. 90-91), diğer bir temel ilke olarak *yeniden dağıtım*a işaret etmektedir. Bu ilke ışığında, Trobriand adalarının üretimin büyük bir bölümünü depolanmak ve ekonomi dışı amaçlarla –ziyafetler, danslar, kabuller- kullanılmak üzere şefe teslim ettiği gözlenmiştir.

Mübadeleye ilişkin bu eleştirel çözümlerlerin, ekonomik etmenin konumuna ilişkin bir resim de çizmeye çalıştığını belirtmek gerekir. İlkel toplumsal düzen somutunda yakalanabilen gerçeklik, ekonomik olanın toplumsal ilişkiler bağlamından kopmamış, diğer toplumsal olgularla hemzemin olduğu bir toplumsal çerçevedir. Kuşkusuz, toplumsal yaşamın maddi mecrası olarak ekonomi, burada da topluma nesnel bir çerçeve çizmektedir; bununla birlikte bu durum, onun “sosyal örgütlenişin bir fonksiyonu” olduğu (Polanyi, 2003, s. 93) gerçeğini değiştirmemektedir.

Ekonominin rolüne ilişkin yaygın algıya bütünüyle zıt yönde çarpıcı bir iddianın, gene ilkel toplumsal düzen somutunda olmak üzere, Pierre Clastres (1991, s. 162) tarafından dillendirildiği görülmektedir. Yazarın ilkel toplumlara ilişkin yaptığı gözlem ve değerlendirmeye göre,

“[...] maddi yaşam koşulları değiştiği halde yapı aynen korunuyor; neolitik devrim insan topluluklarının maddi yaşamını büyük ölçüde etkilemek ve kuşkusuz kolaylaştırmakla birlikte, toplum düzenini mekanik bir biçimde değiştirmiş değildir. Başka bir deyişle, ilkel toplumlar açısından Marxçılar’ın iktisadi altyapı dedikleri düzeydeki değişim, ona bağlı yansımaları, yani siyasal üstyapıyı kesinlikle belirlemez, çünkü siyasal üstyapı, kendi maddi temelinden bağımsız gibidir.”

İddiasını ilerleterek, bu toplumlara hasredilmek üzere, önemli olanın iktisadi değişme değil siyasal düzeydeki farklılaşma olduğu yargısına varan Clastres’ye (1991, s. 163) göre, “Marxçı altyapı ve üstyapı kavramlarını muhafaza etmek istiyorsak, o zaman belki de, altyapının siyaset, üstyapınsa ekonomi olduğunu kabul etmemiz gerekecek.”

Belirtmek gerekir ki, Clastres’in ilkel toplumlarla sınırlı olarak sezindiği *siyasal olanın üstünlüğü* durumunun, bütün pre-kapitalist dönem için geçerli sayılmasını mümkün kılan kayda değer dayanaklar söz konusudur. Bu bağlamda tartışmaya önemli bir katkı olarak Samir Amin’in öngördüğü çerçeveyi anmak gerekir. ‘Beş aşama’ varsayımına⁵ dayalı Marksist tanımlamayı reddettiği görülen Amin’in (2003, s. 461) çözümlenmesi, kendisinin anlatımıyla, “geniş ölçüde ekonomik ilkelerin (değer yasasının) hâkim olduğu kapitalizm toplumlarıyla, politik ve ideolojik kuraların egemenliğindeki daha eski toplumlar arasındaki niteliksel ayırım üzerine kuruludur.” Bu niteliksel ayırım, insanlığın genel evrim sürecinde iki niteliksel bölünmeyi varsayar: “1) Daha geç gerçekleşen kopuş: Haraç aşamasında politik ve ideolojik dürtünün egemenliğinden (devlet ideolojisi+metafizik ideolojinin egemenliğinden) kapitalist evrede ekonomik dürtünün egemenliğine (yaygınlaşmış pazara ve ekonomist ideolojiye) geçiş. 2) Daha geç ortaya çıkan kopuş: Komünal aşamada devletin ve ideolojinin yokluğundan, haraç aşamasında devletçi –ideolojik- metafizik formda kristalize olmuş toplumsal güç aşamasına geçiş” (Amin, 2003, s. 459-460). Böylece, komünal familya ile haraca dayalı familyanın ardışık olarak

5 Beş aşama varsayımı, insanlığın sırasıyla ilkel, köleci, feodal, kapitalist ve sosyalist olmak üzere beş aşamadan oluşan genel geçer, doğrusal bir evrim süreci izleyeceğine gönderme yapar.

birbirlerini izlemelerinin kaçınılmazlığına varan Amin'in (2003, s. 459) çözümlemesi, pre-kapitalist çağlar için 'siyasal olan'ın, kapitalizm koşullarında ise 'ekonomik olan'ın egemenliğini resmeder. Buna göre, modern çağ öncesindeki hiçbir toplum, ekonomistik yabancılaşma ve ekonomik ilkelerin tahakkümü esaslı üzerine kurulmamıştır (Amin, 2003, s. 458).⁶

'Ekonomik olan'ın belirgin hatlar kazanmasının belirli bir tarihselliğe oturtulması gerektiğine ilişkin özlü vurgulara Max Horkheimer'de de rastlanmaktadır. Ona göre,

“Kapitalizmde ekonomik alt yapı hayati bir öneme sahip olmakla beraber, bütün zamanlarda alt yapı da üst yapı da hep birbiriyle karşılıklı etkileşim içinde bulunmuş; fakat bu süreçte altyapı kapitalizm döneminde daha önemli bir konum kazanmıştır. Bununla beraber, unutulmaması gereken nokta, bu durumun yalnızca tarihsel bir durum olarak önümüze çıkmış bulunuşu ve zamana bağlı olarak bugünkünden farklı da olabileceği idi” (Jay, 1989, s. 85).

Gerçekten de modern çağ öncesi dönemde siyasetin belirleyici olduğu yargısı, sahiplenilmesini haklı kılan zengin veriler sunmaktadır. Amin'in kavramsal çerçevesinde haraca dayalı sistemin 'merkez versiyonu'nu oluşturan, politik merkezleşmenin yüksek olduğu toplumsal formasyonlar, siyasal olan'ın ekonomi başta olmak üzere tüm toplumsal olguları sarıp sarmaladığı resmin algılanışını kolaylaştırmaktadır. Haraca dayalı üretimin merkez versiyonunun çarpıcı bir örneğini sunduğu savunulabilecek olan Osmanlı toplumsal kuruluşunda yönetici sınıfın üretim sürecinin tamamen dışında bulunma niteliği, yönetici kitlenin gücünü siyasal konumundan aldığı gerçeğine işaret etmektedir. Bu durum, 'siyasal olan'ın 'ekonomik olan' da dahil tüm toplumsal olgulara hükmetmesi sonucunu doğurmaktadır. Yönetici kesim özgün konumunu, alt-iktidar odaklarına izin vermeyen sisteme borçludur. Bu yapılanmada, siyasal örgütün gücünden doğan ilişkinin *politik-militer bir toplumsal ilişki* [ekonomik ilişki değil] olma niteliği (Küçükömer, 1994, s. 46) görülür. Toplumsal ilişkilerin *politik-*

militer niteliği, üretime dayalı yeni politik güçler çıkmasına, yani politik topluma girerek kendini politika ile üretmesine engel olur; yani *anti-sivil toplum ögesi*dir karşımızdaki engel (Küçükömer, 1994, s. 49).⁷

Belirtmek gerekir ki, pre-kapitalist dönemde 'siyasal olan'ın üstünlüğü kabul edildikten sonra, birçok şeyin yanında kapitalizmin de olgunlaşma sürecini yaşadığı *geçiş döneminde*, 'siyasal olan'ın baskın belirleme gücünü korumuş olması da rahatlıkla ihtimal dahilinde değerlendirilebilir.

Özelde ekonomik olanla siyasal olan, genelde ise ekonomik olanla bütün toplumsal olgular arasındaki ilişkiler tartışmasını noktalarken, kapitalizmin ekonomiye diğer toplumsal dinamikler karşısında birincil bir konum kazandırdığını yinelemek gerekir; bununla birlikte, bu konumun hükmünü, karmaşık bir nedensellik ağına tabi olarak gösterdiğini de eklemek gerekir. Elbette ki bu saptama, altyapının (ekonominin) üstyapıyı (diğer toplumsal yapıları) belirlediği yargısını reddeder. Ekonomik ilkelerin hükmünü yürütmesi, olsa olsa, diğer toplumsal olguların akibetinden farklı olmayarak, kabaca karmaşık bir nedensellik ağı olarak özetlenebilecek 'bütün' dolayımıyadır.⁸

Aydınlanmanın, modernitenin ve modern -ulus-devletin, ekonomik kategorilerden kalkılarak açıklanması ve giderek ekonomik olanın birer fonksiyonuna dönüştürülmesi durumu, yukarıda eleştirilmeye çalışılan, özgül bir yaklaşım şeklinin ürünü görünmektedir. Bu yaklaşım şeklinin, adı geçen kavramların

7 Belirtmek gerekir ki, İdris Küçükömer'in de aralarında bulunduğu genişçe bir yazarlar kitlesi Osmanlı toplumsal formasyonunu Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) kavramsallaştırmasına başvurarak açıklamaktadırlar. ATÜT'ün genelde haraca dayalı sisteme özelde ise haraca dayalı sistemin merkez versiyonuna ilişkin önemli ipuçları verdiğini vurgulamak gerekir. ATÜT kavramının, özellikle Asyatik toplumların 'kısırlı bir döngüye' mahkûm olduğu tespiti terk edilmek ve kavramın geneli islah edilmek kaydıyla, haraca dayalı üretim tarzının politik merkezleşmenin yüksekliğiyle karakterize olan merkez versiyonunu açıklamada başvurulabilecek bir kategori olduğu söylenebilir.

8 Bu saptamada bulunmayı mümkün kılan, kilit kavramlarının 'bütünlük' ve 'dolayım' olduğu, kuramsal çerçeve, György Lukacs'a aittir. Lukacs'a (1998, s. 87) göre, "*Marksizmi burjuva bilim ve düşüncesinden ayıran nitelik, ekonomik gerekçelerin tarihin açıklanmasında oynadığı öncel rol değil, 'bütün' anlayışı denen görüş açıstır. Bütün kategorisi, yani bütünün parçaları üzerindeki her yönden belirleyici öncelik veya üstünlüğü Marx'ın Hegel'den alıp yepyeni bir bilimin temeli haline, ama özgün bir anlayışla getirdiği yöntemin özüdür.*" Lukacs, bu saptamasını ilerde, ekonominin öncelliğini çiğneyip bütünlük kategorisini sistemin merkezine oturttuğu gerekçesiyle reddedecektir (Lukacs, 1998, s. 20-21).

6 Kapitalizmin ekonomiyi modern çağ öncesindeki toplumsal bağlamından kopardığına ve bu hususun da kapitalizmin ayırt edici bir görünümünü sunduğuna açık veya örtük biçimde sık sık vurgu yapan Polanyi'nin anlatımıyla, ekonomik sistemin piyasa tarafından kontrolü, "*bütün toplumun piyasanın bir parçası olarak işlemesi anlamına gelir. Ekonomi toplumsal ilişkiler içine yerleşecek (embedded) yerde, sosyal ilişkiler ekonomik sistemin içine yerleşirler*" (Polanyi, 2003, s. 101).

dinamiklerini kavramanın yanında bunlarla ekonominin gerçek ilişkisinin anlaşılmasını da zorlaştırdığı açıktır. Bir sonraki başlık altında bu ilişkinin eleştirel bir tahlili yapılmaya çalışılacaktır.

Kapitalizm Koşullarında 'Ekonomik Olan'ın Belirleyiciliği

Kapitalizm koşullarında ekonomik olanı, toplumsal yaşamın egemen unsuru mertebesine taşımaya ve o düzeyde tutmaya dönük basınç, sistemin özgün doğasından kaynaklanıyor görünmektedir. Modern devletin daimi biçimde kapitalist işlevlerle bezenmesine de yol açan söz konusu özgün dinamik, üzerinde durulmayı gerektirmektedir.

Giddens'in (2004, s. 62) anlatımı kapitalizme ilişkin resmin önemlice bir kısmını ortaya koymaktadır; buna göre, "kapitalizm, özel sermaye mülkiyeti ile mülksüz ücretli emek arasındaki ilişki merkezinde yoğunlaşmış bir meta üretim sistemidir; bu ilişki bir sınıf sisteminin ana eksenini oluşturur. Kapitalist girişimcilik, fiyatların yatırımcılar, üreticiler ve tüketiciler için aynı işaretleri oluşturduğu rekabetçi pazarlar için üretime dayanır"; ne var ki, bu tanımlamanın dayandığı bileşenlerin (ücretli emek, özel sermaye mülkiyeti vs.), geniş bir tarihsel kesit içinde *ön-kapitalist* unsurlar biçiminde boy gösterdiğine tanık olunmuştur. Şu halde ayırt ediciliği sağlayacak bir dayanağa ihtiyaç vardır. Immanuel Wallerstein'in (2004a, s. 46) anlatımıyla,

"Kapitalizm kâr amacıyla pazarda satış yapan üretici bireyler ya da firmaların varlığından ibaret değildir. Bu türden kişiler ya da firmalar dünyanın her yanında binlerce yıldır zaten vardılar. Ücret için çalışan insanların varlığı da bir tanımlama için yeterli değildir. Kapitalist bir sistemde olduğumuzu, ancak sistem sermayenin *sonsuz* birikimine öncelik verdiğinde söyleyebiliriz. Böyle bir tanımlama kullandığımızda, sadece modern dünya-sistemin kapitalist bir sistem olduğu ortaya çıkar."

Wallerstein'in anlatımında *sermayenin sonsuz birikimi* olarak ifadesini bulan olgu, kapitalist işleyişte, üretime ve dolaşıma sokulan sermayeden elde edilen kârın hatırı sayılır bölümünün başlangıçtaki sermayeye eklenerek (önemlice bir kâr kütlesi üretken yatırıma dönüştürülerek) üretim faaliyetine devam edilmesi ve bu *kümülatif ilerlemenin* daimi biçimde

yinelenmesidir. Diğer bir anlatımla, söz konusu olan, sermayenin salt yeniden üretilmesi değil, *genişletilmiş yeniden üretim*idir.

Sermayenin kesintisiz –sonsuz- birikimi, ekonomiyle siyaseti ekonominin lehine olarak birbirinden yalıtın ve ekonomik yasaları merkeze taşıyan dinamik görünümündedir. Öte yandan, kapitalizmde içkin olan bu eğilim, sistemi, *üretmek için üretmek* amacının güdümüne sokmaktadır. İleride işaret edileceği gibi, kapitalizmin yapısal krizlerinin nedeni de olan bu olgunun, devletin daimi biçimde *özel bir tertibat* almasını dayatan sürükleyici güç olduğu söylenebilir. Bu itibarla, Wallerstein'in *sermayenin sonsuz birikiminde* kapitalizmin ayırt edici özelliğini bulması isabetsiz görünmemektedir.

Kapitalizm ile Modernite ve Modern Devlet İlişkisi Üzerine Bir Çerçeve

Kapitalizm ile Modernite ve Modern Devlet İlişkisini Tarihsel Bağlama Yerleştirme Sorunu

Modernitenin kapitalizme indirgenmesine ve genel olarak aydınlanma⁹, modernite, burjuva toplumu ve kapitalizm kavramlarının birbirine denk gelecek şekilde özensiz veya maksatlı kullanımına bütünlüklü bir itirazın Ellen Meiksins Wood tarafından dillendirildiği görülür. Wood'un (2003, s. 204) çözümlemesine göre,

"Yaygın biçimde kullanıldığı gibi, modernite kavramı kapitalizme ait olan toplumsal ve kültürel biçimlerle olmayanlar arasındaki bazı temel farkları yok eder. Burjuvayı kapitalist ile birleştirme eğilimi içinde, kapitalizmi, halihazırda, mevcut eğilimlerin, hatta doğal yasaların bir şans verildiği yerde ve zamandaki sonuç olarak sorgulamadan kabul eden standart tarih görüşüne aittir. Modernite ilk değişim biçimlerinden modern sanayi kapitalizmine giden evrimci süreçte bu engellenen ekonomik

9 Aydınlanma'nın yaygın olarak bilinen bir tanımı Immanuel Kant tarafından yapılmıştır; bu tanıma göre, Aydınlanma, akıl yoluyla ve başkasının yönlendirmesi olmaksızın, insanın kendi neden olduğu olgunlaşmamışlığından kurtulmasıdır. Peter Gay'in geliştirdiği bir diğer tanıma göre ise, Aydınlanma, insanın kendisiyle ve toplumla olan ilişkisini değiştirmek için aklın eleştirel kullanımı ile başarılı bir özgürlük ve ilerleme arayışıdır. Bu tanımlar ve Aydınlanma'nın diğer yorumlanış şekilleri için bkz. (Outram, 2007, s. 17-24).

güçler ve burjuva ekonomik rasyonalitesi geleneksel sınırlamalardan kurtarıldığında devreye girer. Ve böylece, modernite, burjuva toplumuna o da kapitalizme eşit olur.¹⁰

Görüldüğü gibi, Wood, kapitalizmle modernitenin özdeşleştirilmesinde ideolojik bir tutum bulur. Ona göre, “burjuva ile kapitalisti ve her ikisini de geleneksel olarak modernite ile özdeşleştiren düşünceyle ima edilen, esasen kapitalizmin doğallaştırılmasıdır”; öte yandan, “modernite’nin bazı temel yönlerinin kapitalizmle çok az ilgisi varsa o halde kapitalizmin modernite ile özdeşleştirilmesi kapitalist olmayan bir modernitenin özgüllüğünü de gizleyebilir” (Wood, 2003, s. 196).

Wood’un çözümlemesine göre, bu özdeşleştirme yaklaşımı esasen aydınlanma’ya uzanmayı amaçlamaktadır; buna göre, “aslında modernitenin kapitalizmle birleştirilmesi, Aydınlanma’nın modernite teorileri aracılığıyla açıkça kapitalizmle bağlantılandırılma girişimidir. Aydınlanma’nın karakteristik özelliklerinin ya da Aydınlanma’yı üreten ‘rasyonalizasyon’ ilerleyişinin beraberinde kapitalizmi de getirmesi nedeniyle, aydınlanmanın kapitalizmin gelişimiyle ilintili olduğu kabul edilir” (Wood, 2003, s.197); oysa, Wood’un saptamasına göre, gerek aydınlanma, gerekse modernite projelerinin bağrında şekillendiği sosyo-ekonomik bağlam, kapitalist niteliklerden uzaktır; kaldı ki, bu projelerin ‘siyasal olan’ odaklı bir dönüşüm doğrultusunun uğrak noktaları olduğuna ilişkin emareler vardır. Yazarın anlatımıyla,

“Aydınlanma projesinin büyük kısmı ayırt edici bir şekilde, kapitalist olmayan –sadece pre-kapitalist değil- bir topluma aittir. Diğer bir ifadeyle Aydınlanma’nın pek çok özelliğinin kökleri kapitalist olmayan toplumsal mülkiyet ilişkilerindedir. Onlar, sadece kapitalizm yolundaki geçici bir nokta değil, ama feodalizmden alternatif bir çıkış yolu olan toplumsal bir biçime aittir. Özellikle, Fransız Aydınlanması Fransa’daki mutlakiyetçi devlete aittir.” (Wood, 2003, s.197).

10 Wood’un yakındığı modernite-kapitalizm özdeşleştirmesine Stuart Hall’un (1995, s. 114) şu tasviri örnek olarak verilebilir: “ ‘Modernlik’ acmasız bir biçimde dengesiz ve gelişkili bir karakter taşımaktadır: Bir tarafta maddi bolluk, öte yandan yoksulluk ve sefilleşme; büyük bir çeşitlilik ve seçenek bolluğu. Ne var ki bunun bedelini metalaşma, parçalanma ve yalıtılmayla ödüyor. Daha fazla katılım fırsatı var, fakat yalnızca piyasanın kurallarına boyun eğme pahasına. Yenilik ve iyileşme görülüyor, fakat sıklıkla sahte ihtiyaçlar görüntüsü veren şeylerin yarattığı dürtüyle. Zengin ‘Bati’nın yanında aklıktan kırılan Güney var.’”

Wood, aydınlanma ve modernite projelerinin “esas yurdu” olan on sekizinci yüzyıl Fransa’sının sınırlı ve parçalı bir iç piyasaya ve büyük ölçüde bir kır toplumuna sahip olduğuna ve aydınlanma’nın esas maddi kaynağı olarak kabul edilen burjuvazinin ise henüz kapitalist bir sınıf olmadığına tekrar tekrar vurgu yapar. Belirtilmiş olduğu gibi, Wood’un tasvirinde *siyasetten ekonomiye doğru bir belirleyicilik ilişkisi* görülür; yazara göre, burjuvazi, mutlakiyetçi ilkeleri miras olarak genişletmiştir; sözgelimi, *rasyonel planlama* ve *standardizasyon saplantısı* burjuvaziye *mutlakiyetten devrolunan* ve burjuvazi tarafından geliştirilen esaslardır (Wood, 2003, 198-200).

Kapitalizm-aydınlanma ve modernite ilişkisinin Wood’unkini andırır bir ele alınışını Amin’de de görmek mümkündür. Avrupa’ya hasrettiği ‘erken modern’ dönem çözümlemesinde Amin (2003, s. 466), “Ortaçağda iktidarın feodal parçalanmışlığını mutlak monarşinin merkezileşmesine vardırın evrim süreci, önkapitalist gelişmelerin hızlanmasıyla aynı tempoda ilerledi” diyecektir.¹¹ Eşzamanlılık vurgusu alınan bu saptamasının yanında Amin, giderek *erken modern devletten*¹² kapitalizme doğru bir belirleyicilik tablosu da çizmektedir; buna göre, “ancien régime’in yeni devletin [mutlakiyetçi devletin] uygulamaları ile ideoloji alanındaki gelişmelerin [“Rönesanstan başlayarak Aydınlanmaya kadar süren ideoloji devrimi”] aynı zamanda ortaya çıkması, önkapitalist yayılmayı kamçıladı. Avrupa toplumları [...] ‘burjuva devrimi’ yönünde hızla ilerlemeye başladı. Bu devrimler, önkapitalist ilerlemeler için bir alan yaratmış olan mutlakiyetçi sisteme meydan okudu” (Amin, 2003, s. 467).

Eşzamanlılık ve siyasetin ekonomiye yol açıcılığı tema’larını tek cümlede toplayan Wood (2003, s. 182) da, “kapitalizmin, bizzat kapitalizm tarafından yaratılmayan erken modern Avrupa devletin farklı yapısında geliştiği ya da daha kesin olarak söylersek kapitalizmin devlet oluşumu süreciyle birlikte geliştiği

11 Amin’e (2003, s. 466) göre, “Avrupa’nın bu ‘özgüllüğü’ dikkat çekicidir; çünkü başka yerlerde, örneğin Çin’de veya Arap-İslam dünyasında ‘feodal parçalanma’nın eşdeğeri bir oluşum yoktur; buralarda (merkezi) devlet ‘önkapitalizm’in önünde yürümüştür.”

12 Modern devlet, oluşum süreci kabaca 16. yüzyılla başlatılabilecek ve temel niteliği şiddet araçları üzerinde kesin denetimi (meşru şiddet kullanımını) ve bunun mantıksal devamı olarak da hukuk yaratma ve uygulama yetkilerini tekeline almış olan devlet türü olarak ele alınmaktadır. Mutlakiyetçi devletler, modern devletin ilk biçimi olarak *erken modern devlet* olarak tanımlanmaktadır (Pierson, 2000, s. 23-62 ve 76-80; Poggi, 2005, 79-105).

tabii ki doğrudur” belirlemesinde bulunacaktır. Başlamış iki sürecin karşılıklı konumuna dair bu görüşte olan yazarın, modern devletin kaynağı konusunda keskin bir berraklığa sahip görüldüğünü eklemek gerekir. Ona göre, “ ‘Modern devlet’, ‘modern’ ülke ve egemenlik kavramlarıyla birlikte, kapitalizmle ilgisi bulunmayan toplumsal ilişkilerden, parçalı egemenlikler ve merkezileşen monarşiler arasındaki gerilimler içinden türedi” (Wood, 2003, s. 186).

Her ne kadar devlet daha çok ekonomik aktör olma boyutuyla denkleme dahil edilmişse de, Wallerstein’in (2004b, s. 147) saptamasının da tartışmaya katkı sağladığı söylenebilir:

“Batı Avrupada mutlak monarşinin doğuşu bir Avrupa dünya ekonomisinin doğuşuyla aynı zamanda olmuştur. Fakat bu bir neden midir yoksa sonuç mu? Her ikisi de savunulabilir. Bir taraftan, ticaretin genişlemesi ve kapitalist tarımın doğuşu olmasaydı, genişlemiş bürokratik devlet yapılarını finanse edecek ekonomik temel olmayacaktı. Fakat diğer taraftan, devlet yapılarının kendisi yeni kapitalist sistemin en temel ekonomik desteği idi.”

İrdelemeye çalışılan sorunsal ile ilgili olarak, *aynı tarihsel çevre içinde eşzamanlılık*, ‘siyasal olanın’ ‘ekonomik olana’ ön açıcılığı tema’lı anahtarlar sunan bu çözümlenmelerin, konuya ilişkin yaygın klasik kavrayışı zorladığını kabul etmek gerekir.

Kapitalistleşme Sürecinin Katalizörü Olarak Modern Devlet

Söz konusu olan *ideal bir kapitalizm* tasavvuru olduğunda, ekonomik alanın –serbest piyasanın– ilkelerinin hükmünü devlet müdahalesinin dışlandığı koşullarda yürütebileceği varsayımından hareket etmenin yaygın bir yaklaşım olduğu bilinmektedir. Bu imgenin yerleşmesinin, liberal ideolojinin ekonomiyi ve siyaseti birbirinden yalıtık yapılar olarak ele alma arzusuyla yakından ilgisi var görünmektedir. “Kapitalizm[in] kendi ideolojisine göre devlet mekanizmalarının müdahalesinden kurtarılmış özel girişimcilerin etkinliğini gerektiriyor” (Wallerstein, 2002, s. 48) olması, bu ‘yalıtık yapılar’ söylemine dayanmaktadır; ne var ki, liberal ideolojinin *siyasal olandan arınmış bir ekonomik alan* söyleminin, kapitalizmin somut tarihsel seyriyle bağdaşmadığı görülmektedir. Polanyi’nin (2003, s. 202-203) anlatımıyla,

“Serbest piyasaya giden yol, merkezî bir biçimde düzenlenen ve kontrol altında tutulan sürekli bir müdahaleciliğin sınırsız artışından geçiyordu... serbest piyasaların yerleşmesi de kontrol, müdahale ve düzenlemeleri ortadan kaldıracığına, bunların etki alanını sonsuz genişletmişti. İdareciler, sistemin serbestçe işleyebilmesi için sürekli tetikte bulunmak zorundaydılar. Dolayısıyla, devleti gereksiz görevlerden kurtarmayı en çok isteyenler, felsefelerinin tümü devlet faaliyetlerinin kısıtlanmasını öngörenler bile, devlete *laissez-faire*’i yerleştirmek için gerekli yeni güçler, organlar ve araçlar yüklemekten başka çare bulamıyorlardı.”

Gerçekten de, Amin’in (1999, s. 38) de isabetle belirttiği gibi, liberal düşünüşün somut durumlara uygun gerçekçi biçimleri, pazarı, devleti ve ulusu gerekli olan toplumsal uzlaşmalara hizmet etmek amacıyla bir araya getirmiştir. Bu ön belirlemelerden sonra, kapitalizm-devlet (modern devlet)¹³ ilişkisine biraz daha yakından bakmak gerekecektir.

Wallerstein’in (2002, s. 40) vurgusuyla, “tarihsel kapitalizm, en etkili siyasal kaldırıcıları [...] inşasıyla bile kurumsal başarılarının en önemlilerinden olan devlet yapıları olacak biçimde yapılanmıştır”; çünkü, Amin’in (2004, s. 15) kaydettiği gibi, “gerçekte varolan kapitalizm [tarihsel kapitalizm], mülkiyet tekeline sahip olanların kendi aralarındaki ve başkalarıyla rekabetine dayanan bir rekabet sistemi olarak işleviyor. İşleyebilmesi için sermayenin tamamını temsil eden kolektif bir otoritenin (devletin) müdahalesi gerekiyor.”¹⁴ Giddens’a (2005, s. 212) göre de, “devletin ekonomik yönlendirmesinin baştan beri genel ka-

13 Tarihsel olarak, sürükleyici dinamiklerin yerelin iradesi hilafına gelişmediği, diğer bir anlatımla ‘iç dinamikler’in belirleyici olduğu gelişiminde, kapitalizmin muhatap olduğu devlet, kaçınılmaz olarak ‘modern devlet’ olarak karşımıza çıkmaktadır; dolayısıyla, iki olgunun ortaya çıkış ve gelişim süreçlerini kesit alan bu çözümlemede *kapitalizm-devlet* ilişkisini *kapitalizm-modern devlet* olarak okumak isabetsiz olmayacaktır.

14 Wallerstein’a (2004a, s. 48-49) göre de *tam serbest bir pazarın* gündelik yaşamda karşılığı yoktur; çünkü, “eğer böyle bir pazar olmuş olsaydı, sermayenin sonsuz birikimini imkansız kılardı”; “kapitalistler tam serbest pazarlardan çok sadece kısmen serbest pazarlara ihtiyaç duyarlar”; bunun nedeni, i- tam serbest pazarda alıcılar fiyatları çok aşağı çekebilir, ii- kapitalistler “her zaman bir tekel tercih ederler”; uygulamada tam tekel zorsa da ‘kısmi tekel’ mümkündür. “En çok ihtiyaç duyulan bir kısmi-tekelî hayata geçirebilecek, nispeten güçlü bir devlet aygıtının desteğidir.” Kısmi tekel durumu için devlet şunları sağlar: a) patentler (fikri mülkiyet hakları), b) ithalat ve ihracat üzerindeki devlet kısıtlamaları (korumacı tedbirler), c) devlet sübvansiyonları, d) vergi indirimleri.

pitalist girişimin büyümesi için sahip olduğu önemi küçümsememeliyiz. Mali yönetim, devletin para arzı üzerindeki etkisi, üretim ve tüketim yalnızca daha sonraki 'müdahaleci devlet' döneminden sonraki şeyler değildir, kapitalist faaliyetin büyük ölçekli yapılmasında önemli derecede gerekli koşullardır.¹⁵

Devletin kapitalizm için yaşamsallığını 'kurumlaşmış şiddet üzerinde tekel' boyutunu kalkış noktası yaparak çözümlenme konusu yapan David Harvey'e (1999, s. 129) göre, "kurumlaşmış şiddet üzerinde tekele sahip zorlayıcı bir otorite sistemi olarak kurulmuş olan devlet, bir hâkim sınıfın iradesini, sadece karşıtlarına değil, kapitalist modernitenin her zaman eğilimli olduğu anarşik gelgit, değişim ve belirsizliğe de dayatmak için kullanabileceği [...] bir kurucu ilke oluşturur."¹⁶

Kapitalizmin modern devletin donanımına hangi somut görünümeler bakımından ihtiyaç duyduğuyula ilgili olarak şunlar söylenebilecektir: Bir kere, "kapitalizmin olgunlaşması bir yandan toprağın ve ürünlerin diğer yandan da işgücünün metalaştırılmasını gerektirir. Bunlar birbirinden tamamen bağımsız şekilde ilerleyemezken ilki başta mutlak devletin gelişmesine sarılmıştır. İkincisinin büyük ölçekli uzantısı ise ulus-devletin oluşumuna bağlıdır" (Giddens, 2005, s. 199); "Toprağın ve ürünlerin metalaştırılması [...] mutlak devletin somutlaşmasıyla ilgili birkaç unsuru gerektirir. Bunlardan taahhüt edilmiş hakların genişleyen sahasına izin veren ve koruyan garantilenmiş, merkezileşmiş bir yasal düzenin ortaya çıkması, devlet gücüyle koordine edilen ve yaptırımı sağlanan parasal sistemin gelişmesi, yine ise merkezi olarak örgütlenen vergilen-

dirme sisteminin oluşmasıdır" (Giddens, 2005, s. 200).¹⁷ İlk etapta seçilebilen bu hususlara ek olarak, sermayenin sonsuz birikimi için gerekli olan *kısmi tekel* durumuna dönük olarak da, modern devletin merkezileşmiş hukuk düzenine ve kurumsallaşmış yaptırım gücüne ihtiyaç olduğu söylenmelidir.¹⁸

Kapitalizmin işleyişi lehine devletin sürece dahil ettiği araçlar, "paranın düzenlenmesi ve adil piyasa sözleşmeleri açısından yasal güvencelerden başlayarak, mali müdahalelerden, kredinin yaratılmasından, vergi yoluyla yeniden bölüşümden geçerek, toplumsal ve fiziksel altyapıların sağlanmasına, sermaye ve emek tahsisi ve ücretler ve fiyatlar üzerinde doğrudan kontrol, kilit sektörlerin kamulaştırılması, işçi sınıfının gücüne getirilen kısıtlamalar, askeri baskı vb.'ye kadar uzanan bir yelpazede değişir" (Harvey, 1999, s. 129-130).

Wood da, kapitalizm için *hukuki öngörülebilirlik, fiziksel altyapı, siyasal olarak organize olmuş sosyal sigorta sistemi* gibi hususların taşıdığı öneme işaret eder. Ona göre bu husus, "kapitalizmin ekonomi dışı koşullara, siyasî ve yasal desteklere bağlı kalacağı anlamına gelir." Esasen bu noktalar dikkate alındığında, kapitalizmin "toplumsal düzenlemelerinde siyasal olarak organize olmuş ve yasal olarak belirlenmiş istikrara, düzenliliğe ve önceden kestirilebilirliğe diğer herhangi bir toplumsal biçimden daha fazla" ihtiyaç duyduğu söylenebilecektir. Genel olarak söylenecek olursa, "kapitalizmin ekonomik zorunlulukları, birikimin koşullarını yaratmak, sürdürmek ve kapitalist mülkiyet sistemini korumak amacıyla ekonomi dışı düzenleme ve baskı güçlerinin desteğine daima ihtiyaç duyar" (Wood, 2003, s. 191-193)¹⁹

15 Giddens'in 'müdahaleci devlet'le, kabaca 1930-1975 döneminin sosyal devlet yapılanmasına gönderme yaptığı açıktır. Belirtmek gerekir ki, devletin 'müdahaleci' bir görünüm almasını sosyal devletle başlatmak yaygın bir bilinç durumudur. Devletin kapitalist gelişmenin başından beri 'müdahaleci' olduğunun, sosyal devletle söz konusu olanın ise müdahaleciğin nitelik değiştirmesi anlamına geldiğinin dışlanmasının, yukarıda eleştirisini yapmaya çalıştığımız liberal ideolojinin efsanelerinden ilham aldığı kuşkusuzdur.

16 Güç kullanımının tekel durumunun, modern devlet çözümlerinde can alıcı bir boyutu oluşturduğunu yinelemek gerekir; bkz. (Pierson, 2000, s. 23-30). Eklemek gerekir ki, *zor kullanma tekeline sahip olmanın* devletin kapitalist işlevler üstlenbilmesini de sağlayan *öncü* özellik olarak tahlili J. Hirsch'in devlet kuramında söz konusu edilmektedir; bkz. (Clarke, 2004, s. 21).

17 Wallerstein'a (2002, s. 44-47) göre, tarihsel kapitalizm vergilendirmeyi iki açıdan değişikliğe uğratmıştır: Vergilendirme, devletin başlıca (gerçekten ezici) düzenli gelir kaynağı durumuna gelmiştir; diğeri ise, vergilendirmenin toplam değerinin yüzdesi olarak durmadan artan bir görünüm almasıdır. Yazara göre, vergilendirme gücünün sermaye lehine işletildiği durumlar şunlardır: i- büyük sermayeye sübvansiyonlar, ii- kamu fonu açıkları için para toplanması, iii- kârın bireyselleştirilmesine karşılık sermayenin risklerinin toplumsallaştırılması, iv- altyapı hizmetleri (toplumsal sabit sermaye yatırımları).

18 Wallerstein'in bu eksenli vurguları için bkz. 39. dipnot.

19 Wood, kapitalizmin, üzerinden atlayamayacağı acil ihtiyaçlarından hareketle, bir küresel devlet çerçevesini kapitalizmle bağdaştırmaz. Ona göre, "küresel sermaye, kendine uygun düşen küresel devleti ne kadar isterse istesin, kapitalist birikim için gereken günlük istikrar, düzen ve öngörülebilirlik türü küresel ölçekteki bir şey için tasavvur edilemez" (Wood, 2003, s. 193). Aynı doğrultuda bir belirleme Wallerstein'da da görülmektedir. Yazara göre, "bir dünya-ekonomisinin tanımlayıcı bir özelliği birleştirici bir politik yapıyla sınırlanmamış olmasıdır" (Wallerstein, 2004a, s. 45).

Somut, tarihsel kapitalizmin değerlendirilmesinin, “kapitalizm modern devletin etkin rolü olmadan serpilip gelişebilir miydi diye düşünmek boşunadır” tespiti (Wallerstein, 2002, s. 48) haklı kıldığı söylenebilir. Gerçekten de modern devlet, kapitalizmin kurumsallaşması sürecinde katalizör bir rol üstlenmiştir. Kapitalizmin sürekliliği için ise, bundan daha fazlası gerekmektedir. Sistemin sürekliliği denkleminde, modern devletin asli bileşen olduğu savunulabilecektir.

Öte yandan, kapitalizmin, modern devletin yanında dünya ölçeğini ilgilendiren başka siyasal olgulara da ihtiyaç duyduğunu eklemek gerekir. Bunlar, kapitalistlerin değişik devletlerle çalışmasının getirdiği avantajlardan hareketle *bir devletler çokluğu* (Wallerstein, 2004a, s. 47) ve bir tür istikrar yaratan *hegemonyadır* (Wallerstein, 2004a, s. 93). Wallerstein’in (2004a, s. 94) tasviriyile,

“Kapitalist dünya ekonomi devletlere ihtiyaç duyar, devletlerarası sisteme ihtiyaç duyar ve hegemonik güçlerin periyodik olarak ortaya çıkmasına ihtiyaç duyar. Fakat kapitalistlerin öncelikleri asla bu yapılardan herhangi birinin korunması değildir, yüceltilmesi hiç değildir. Öncelik her zaman sınırsız sermaye birikimidir ve bu da en iyi her zaman el değiştiren bir siyasi ve kültürel hakimiyetler kümesiyle sağlanır.”

Modern Devlet ve Kapitalizm İlişkisinin Diğer Bazı Yönleri

Kapitalizmin modern devlete bağımlı durumu, bir bakıma ‘karşı kutbu’nda (modern) devletin kapitalizmin mantığına –işleyiş ilkelerine- bağımlılığını barındırmaktadır. Bu kutba bakıldığında, üstlendiği işlevlerle devletin, egemen sınıfın aygıtı olmanın darlığını aşan bir çerçevede ve genel olarak (kapitalist) toplumsal formasyonun tüm veçheleriyle yeniden üretimi amacının güdümünde olarak, kapitalist devlet tanımlamasını da aldığı söylenebilecektir. Devletin kapitalist bir içeriğe büründüğü anların tespitinde, kapitalist devlete atfedilen işlevlerle, devletin her defasında yeniden biçimlendiği özgün evreler olarak kapitalist gelişmenin uzun dalgalarının uygun kalkış noktaları olabileceği savunulabilir.

Belirtildiği gibi, kapitalist devletin, *birikim ve meşrulaştırma* olmak üzere, yerine getirmeye çalıştığı asli ve sıklıkla çelişkili iki işlevi söz konusudur; “bu, devletin kârlı sermaye birikiminin mümkün olduğu koşulları sürdürmeye veya yaratmaya çalışması an-

lamına gelir. Bununla birlikte, devlet aynı zamanda toplumsal uyum için gerekli koşulları da sürdürmeli veya yaratmalıdır” (O’Connor, 2000, s. 63).²⁰

Devletin sermaye birikimini güvenceleme görevinin pratik karşılığının, kâr oranlarının seyrine göre konum almak olduğu ileri sürülebilir.²¹ Devlet ortalama kâr oranının sürüklediği *sermayenin birikim oranının* mümkün olan en iyi düzeyde kalmasını sağlamak üzere uygun bir çerçevenin sağlanması için asli bir konum üstlenecektir. Bu çerçevenin tanımlanmasında *birikim rejimi*, *birikim tarzı*, *birikim stratejisi* gibi kavramsallaştırmalara başvurmak uygundur.²²

Bilindiği gibi, toplam sermaye içinde sabit sermaye (teçhizat, hammadde) miktarının artması, uzun vadede kâr oranlarını aşağı çeken bir basınç yaratmaktadır. Bu olgunun açıkça izlenebileceği zaman kesitleri kapitalizmin *uzun dalgaları* olarak karşımıza çıkar.²³ Her biri kabaca 25-30 yıllık zaman dilimlerine denk düşmüş olan uzun dalgalardan genişleyici olanı, kâr

20 Hirsch’in kuramında anlatımını bulduğu gibi, devletin maddi ve siyasal yeniden üretimini güvenceye kavuşturmak amacıyla sermaye birikimini desteklemeye duyulan siyasal ihtiyaçtan doğan devlet müdahalesi, elbette, genişletilmiş yeniden üretiminde sermayenin genel çıkarını korumak için düzenlenmiş de, bu çıkara indirgenemez (Clarke, 2004, s. 23).

21 Bu bakımdan, Hirsch’in, karşısında devletin yeni işlevler yüklediği ‘kâr oranının düşme eğilimi’ni belirleyici bir tarihsel yasa olarak tanımlamasının isabetli olduğunu belirtmek gerekir; bkz. (Clarke, 2004, s. 22).

22 Birikim rejimi, görece uzun bir dönemde üretim koşullarındaki dönüşümler ile tüketim ve emek gücünün yeniden üretiminin koşullarındaki dönüşümler arasında uyuma sağlayacak bir artık değer üretimi ve yeniden bölüşümü tarzını ifade etmektedir (Arın, 1985, s. 113-114). Birikim rejiminden, nihai amacı sermayenin birikim sürecinin kesintisizliğini sağlamak olan, değişen koşullara uygun bir artı değer üretim ve paylaşım biçimi anlaşılmalıdır. Bu biçim, sermayenin ‘yürüyüşüne’, içinden geçilen tarihsel kesitin maddi temelini ve ruhuna uygun bir çerçeve sağlamaktadır.

23 Uzun dalgaların, kâr oranlarını esas alan bir tahlili için bkz. (Mandel, 1991). Uzun dalgalar, bu dalgaları fark eden Rus iktisatçı Kondratief’in adıyla da anılmaktadır. Kapitalizm fenomenlerinden belki de en önemlisi olan bu dalgaların 1960’lı yılların ortasından itibaren Mandel’in çalışmalarıyla tekrar literatürde ünlendiği söylenebilir. Eric Hobsbawm, Immanuel Wallerstein bu uzun çevrimleri çözümleme konusu yapan diğer çağdaş yazarlardan bazılarıdır. Wallerstein’in (2004a, s. 54 vd.) bir genişleme dalgası için Schumpeter’den ilhamla, sürükleyici teknolojik yenilikleri esas almasına karşılık, Mandel (1991, s. 23-33), kâr oranlarını tekrar yükselişe sokacak devrim, karşı-devrim, savaş, siyasal rejim değişikliği gibi ekonomi dışı unsurları anar; bu itibarla, Mandel’in tahlilinin ekonomik deterministik olmaması yönüyle dikkat çekici olduğunu belirtmek gerekir.

oranlarının yüksek düzeyde seyrettiği ve buna bağlı olarak sermayenin birikim oranının ihtişamı olduğu, buna karşılık depresif olanı ise kâr oranlarının düşük düzeyde seyrettiği ve sermayenin birikim oranının ihtişamını yitirdiği evrelerdir.

Bir genişleme dalgasında yüksek kâr oranlarının istikrarını sağlamak üzere içinden geçilen tarihsel çevreye uygun önlemlerin alınması, devlet için temel öncelik olacaktır. Söz gelimi, aşırı üretim riskini bertaraf etmek üzere uygulanan ve kitlesel üretim için kitlesel tüketim formülünde ifadesini bulan, 1940-1968 genişleme dalgasını kapsayan *Fordizm*, Hirsch'in (2004, s. 178) de belirttiği gibi, "ortaya çıkan kâr oranının uzun erimli istikrarının temel önkoşulu olmuştur." Buna karşılık, genişleyici bir uzun dalgadan depresif bir uzun dalgaya geçildiğinde, "artıkdeğer oranında (yani sömürü oranında) güçlü bir yükseliş yoluyla kâr oranını yerli yerinde tutmaya uğraşmak birinci derecedeki öncelik haline gelir" (Mandel, 1991, s. 79).

Depresif uzun dalgalar boyunca, her ne kadar *meşrulaştırma* işlevi yok olmadıysa da, bu işlevin sermaye birikimini sağlama işlevinin baskınlığı karşısında silleştiği söylenebilir. Bu durumda her ne kadar 'yeni' meşruiyet kanallarına başvurulabilse de, meşruiyet tabanının sermaye birikim oranını belirli bir düzeye taşıma kaygısı karşısında gittikçe daralması, rahatça gözlenebilir bir olguya dönüşür. Bu bakımdan depresif uzun dalgalarda, kapitalizmle ilgili yönlerinin rahatça seçilebilirliği doğrultusunda, devletin daha bir kapitalist görünüm aldığı iddia edilebilir. Diğer bir anlatımla, bu koşullarda devletin kapitalist niteliğinin belirginlik kazandığı söylenebilir.

Değişken kâr oranlarına ve sermaye birikim oranına bağlı olarak birikim rejiminin değiştirilmesi ve yeni rejimin uygulanması, şiddet kullanma tekelden, merkezileşmiş ve yeknesaklaştırılmış hukuk düzenine ve meşruiyeti sağlamaya dönük inceltilmiş enstrümanlara varan, modern devlete ait çeşitli vasıfları varsaymaktadır. Bu bakımdan, yerleşme aşamasında olduğu gibi, birikim rejimlerinin kaçınılmazlaştığı olgunluk döneminde de kapitalizmin modern devlete ihtiyaç duyduğu rahatlıkla ileri sürülebilir. Diğer bir anlatımla, kapitalist niteliğini aldığı eşik sonrasında da devletin, esas olarak modern devlet olma vasfını koruduğu kuşkusuzdur.

Sonuç

Kapitalizm - modernite ve modern devlet ilişkisinin tarihsel bağlamına oturtulabilmesinin, her şeyden önce, bütün insanlık tarihine ekonomi indirgemeci bir bakış açısıyla bakma yaklaşımının terk edilmesini gerektirdiği söylenebilir. Ekonominin tüm zamanlar bakımından toplumsal gelişmeye zorunlu maddi bir çerçeve çizdiği açıktır; bununla birlikte, kapitalizm öncesi toplumsal formasyonlarda ekonominin toplumsal ilişkilerin içinde yer aldığı ve diğer toplumsal olgulardan daha fazla bir belirleme gücüne sahip olmadığını yinelemek gerekmektedir. Hatta, bu toplumsal formasyonlarda siyasal olanın baskın olduğu yargısının makul durduğunu eklemek gerekir.

Kapitalizm, modernite ve modern devlet aynı tarihsel çevrenin, aralarında karşılıklı etkileşimlerin bulunduğu, *eş ürünleri* olarak değerlendirilebilir; bununla birlikte, kapitalizmin gelişiminde erken modern devletin kayda değer bir pay sahibi olduğu belirtilmelidir. İleriki aşamalarında da kapitalizm, modern devletin himayesine muhtaç bir görünüm sergilemiştir ve *tarihsel kapitalizmin* doğasına bakılarak, bu durumun değişmeden devam edeceği öngörüsünde bulunmak mümkün görünmektedir.

Öte yandan, farklı boyutlara gönderme yapan modern devlet ve kapitalist devlet kavramsallaştırmaları, bu niteliklerinden ötürü birbirine alternatif olacak bir kullanımı anlamsız kılmaktadır. Kapitalizmin ekonomiye belirleyici bir ağırlık kazandırmış olması en özlü anlatımını, sermaye birikiminin *daimi bir amaç* mertebesine taşınmış olmasında bulmaktadır. Bu, gerek devletin gerekse toplumun önemli ölçüde bu amaç esasında örgütlenmesi sonucunu doğurmuş görünmektedir. Bu koşullar altında, sermaye birikimi rejiminin temel öznesi olarak karşımıza çıkan modern devlet, kapitalist bir niteliğe de bürünmüş olmaktadır. Özellikle de meşruiyet kanallarının daha açık olduğu ve devletin, kapitalizmin ve genel toplumsal bütünün yeniden üretimlerine eşit mesafede görünebildiği ekonomik genişleme dönemlerinin tersine, ekonomik depresyon evrelerinde devletin, belirgin bir kapitalist nitelikle boy gösterdiği ileri sürülebilecektir.

Kaynakça

- Amin, Samir (1999). *Kapitalizmin Hayaleti*. Çev.: Cengiz Algan. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Amin, Samir (2003). "Modern Kapitalist Dünya-Sistemi Kavramına Karşı Eski Dünya-Sistemleri Kavramı", *Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?*. Ed. Andre Gunder Frank ve Barry K. Gills, Çev. Esin Soğancılar. Ankara: İmge Kitabevi, ss. 457-505.
- Amin, Samir (2004). *Liberal Virüs: Sürekli Savaş ve Dünya'nın Amerikanlaştırılması*. Çev.: Fikret Başkaya, Aynur Mert, Aydın Ördek. Ankara: Maki Basın Yayın.
- Arın, Tülay (1985). "Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz-I: Gelişmiş Kapitalizm", *Onbirinci Tez Dergisi*, S. 1: 104-138, Kasım.
- Can, Cahit (2002). *Toplumsal İnsanın Evrensel Doğası ve Cinsel Suçlar*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Clarke, Simon (2004). "Devlet Tartışmaları", *Devlet Tartışmaları: Marksist Bir Devlet Kuramına Doğru*. Ed. Simon Clarke. Çev.: İbrahim Yıldız. Ankara: Ütopya Yayınları, ss. 7-88.
- Clastres, Pierre (1991). *Devlete Karşı Toplum*. Çev.: Mehmet Sert ve Nedim Demirtaş İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, Anthony (2004). *Modernliğin Sonuçları*. Çev. Ersin Kuşdil. Üçüncü Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, Anthony (2005). *Ulus Devlet ve Şiddet*. Çev.: Cumhur Atay. İstanbul: Devlin Yayıncılık.
- Hall, Stuart (1995). "Yeni Zamanların Anlamı", *Yeni Zamanlar: 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*. Ed. Stuart Hall ve Martin Jacques. Çev.: Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, ss. 105-124.
- Harvey, David (1999). *Postmodernliğin Durumu: Kültürel Değişimin Kökenleri*. Çev.: Sungur Savran. İkinci Basım. İstanbul: Metis Yayınları.
- Hirsch, Joachim (2004). "Fordist Güvenlik Devleti ve Yeni Toplumsal Hareketler", *Devlet Tartışmaları: Marksist Bir Devlet Kuramına Doğru*. Ed. Simon Clarke. Çev.: İbrahim Yıldız. Ankara: Ütopya Yayınları, ss. 175-192.
- Jay, Martin (1989). *Diyalektik İmgelem: Frankfurt Okulu ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Tarihi 1923-1950*. Çev.: Ünsal Oskay. İstanbul: Ara Yayıncılık.
- Küçükömer, İdris (1994). *Sivil Toplum Yazıları*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Larrain, Jorge (1998). *Tarihsel Materyalizmi Yeniden Yapılandırmak*. Çev.: S. Çeviker. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Lukacs, György (1998). *Tarih ve Sınıf Bilinci*. Çev.: Yılmaz Öner. İstanbul: Belge Yayınları.
- Mandel, Ernest (1991). *Kapitalist Gelişmenin Uzun Dalgaları*. Çev.: Doğan Işık. İkinci Basım. İstanbul: Yazın Yayıncılık.
- Marx, Karl ve Engels, Friedrich (1996). *Seçme Yazışmalar*. C.II. Çev.:Yurdakul Fincancı. Ankara: Sol Yayınları.
- O'Connor, James (2000). "The Fiscal Crisis of the State", *The Welfare State: A Reader*. Ed.: Christopher Pierson ve Francis G. Castles. Cambridge: Polity Press, ss. 63-66.
- Outram, Dorinda (2007). *Aydınlanma*. Çev.: Sevda Çalışkan ve Hamit Çalışkan. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Pierson, Christopher (2000). *Modern Devlet*. Çev.: Dilek Hattatoğlu. İstanbul: Çiviyazıları Yayınları.
- Poggi, Gianfranco (2005). *Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım*. Çev.: Şule Kut ve Binnaz Toprak. Üçüncü Basım. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Polanyi, Karl (2003). *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*. Çev.: Ayşe Buğra. Üçüncü Basım. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wallerstein, Immanuel (2002). *Tarihsel Kapitalizm*. Çev.: Necmiye Alpay. Üçüncü Basım. İstanbul: Metis Yayınları.
- Wallerstein, Immanuel (2004a). *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*. Çev.: Ender Abadoğlu ve Nuri Ersoy. İstanbul: Aram Yayıncılık.
- Wallerstein, Immanuel (2004b). *Modern Dünya-Sistemi: Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyılda Avrupa Dünya-Ekonomisinin Kökenleri*. C. I. Çev. Latif Boyacı. İstanbul: Bakış Yayınları, 2004.
- Wood, Ellen Meiksins (2003). *Kapitalizmin Kökeni: Geniş Bir Bakış*. Çev.: A. Cevdet Aşkın. Ankara: Epos Yayınları.